

Nataša Tasić¹
Akademija vaspitačko-medicinskih strukovnih studija –
Kruševac

MEANDRIMA ATLASA ITAKE

(Nevena Daković i Ksenija Radulović /ur./
Atlas Itake, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, 2023)

78.6:792.02(497.11)“1963/2023”
(082)(049.32)
COBISS.SR-ID 148027913

Katedra za teoriju i istoriju Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu prva je naučna katedra ove visokoškolske ustanove. Osnovana je 1963. godine, na tekovinama dramskih škola s naših prostora, na kojima su se tradicionalno izučavali istorijski, a u manjoj meri i teorijski predmeti. Pod njenim okriljem se već decenijama kontinuirano neguje analitičko i kritičko promišljanje o izvođačkim umetnostima, kao i o fenomenima iz oblasti medija i kulture, uz stalnu zastupljenost neophodnih opšteobrazovnih programa.

Šezdeseta godišnjica Katedre proslavljena je u znaku Itake. Naime, osim naučnog skupa naslovljenog *Put Itake*, istim svečarskim povodom objavljen je i zbornik radova *Atlas Itake*. Pojam zasićen poznatim geografskim i simboličkim značenjima. Međutim, u predgovoru zbornika koji je tema ovog prikaza pojašnjeno je da se u naznačenom akademskom kontekstu radi o igri reči. Ona nadilazi očekivana značenja i upućuje pre svega na akronim: I(storija), T(eorija), A(naliza), K(ritika) i E(dukacija), te ilustruje svestranost koncepta Katedre.

Knjiga *Atlas Itake: 60 godina Katedre za teoriju i istoriju, Fakultet dramskih umetnosti* publikovana je u izdanju Fakulteta dramskih umetnosti, te njegovog Instituta za pozorište, film, radio i televiziju kao deo naučno-istraživačke delatnosti podržane od Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije. Reč je o zborniku radova članova Katedre, a njegove urednice su dr Ksenija Radulović i dr Nevena Daković. One u predgovoru, osim vrlo nadahnutog, na momente poetičnog skiciranja semantičkih ishodišta „Itake“ kao naslovne okosnice, ukazuju i na formalnu koncepciju izdanja. Premda Zbornik nema precizno definisane celine, već je iz samog sadržaja jasno da se on, hronološki posmatrano, sastoji iz tri segmenta: prvi deo po-

¹ natasa.tasic@hotmail.com; ORCID iD 0009-0008-5238-8007

svećen je studijama pozorišta i izvođenja, drugi segment studijama filma i ekranskih medija, a treći studijama kulture. U predgovoru se takođe ističe da su u ovoj knjizi sabrani rezimei dugogodišnjih istraživanja članova Katedre, zbog čega su elementi pojedinih tekstova preuzeti iz ranije publikovanih radova, ali da upravo oni predstavljaju putokaz ka obimnijim napisima i čine Zbornik mestom susreta prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Uvodni tekst potpisuje prof. emeritus Svetozar Rapajić, doajen Fakulteta dramskih umetnosti, i naslovljava ga „Umetnička kreacija – promišljanje – teorija“. Autor najpre pruža lapidaran uvid u generalne principe umetničkog obrazovanja u Evropi, a potom smešta matični fakultet unutar tog šireg konteksta. Naglašava da uspešan balans između vokacionog i humanističkog obrazovanja koji odlikuje ovu instituciju, dobrim delom počiva na delovanju Katedre za teoriju i istoriju. Pripovedanje o njenoj prošlosti Rapajić ne počinje od momenta osnivanja Katedre, već skreće pažnju na prve korake teorijske edukacije scenskih umetnika na našim prostorima, načinjene još u 19. veku, koji su postavili temelje potonjim potpornim stubovima razvoja dramskog obrazovanja: Pozorišnoj akademiji, Visokoj filmskoj školi, sve do Fakulteta dramskih umetnosti. U daljem tekstu autor rekapitulira celokupnu istoriju Katedre. Ukazujući na najznačajnije ličnosti i događaje, on zaključuje da se od samih početaka, dakle od prve glumačke škole, podrazumevalo da obrazovanje kompletnog umetnika treba da uključuje i osposobljavanje za kritičko promišljanje, što je u novijim vremenima dovelo do nesagledivog produbljanja i osavremenjivanja teorijskih i istorijskih pristupa dramskim umetnostima na Fakultetu dramskih umetnosti.

U radu „On middle comedy“ dr Nebojša Romčević razmatra pojam i fenomen srednje antičke komedije, te njene teorijske, žanrovske i tematske karakteristike. Period između poslednjih Aristofanovih komedija i pojave Menandra nesumnjivo predstavlja diskontinuitet u istoriji komedije, tvrdi autor i teži određivanju divergentnosti kriterijuma koji srednju komediju čine distinktivnom u odnosu na staru i novu komediju. Samim tim, on odbacuje simplifikovan pogled na ovaj fenomen kao na puki hronološki punkt i rasvetljava njegove najprepoznatljivije formalne karakteristike. Posle osvrta na teorijske premise značajnih mislilaca koji su se bavili naznačenom temom, Romčević se fokusira na društveno-političke okolnosti nastanka srednje komedije. Kao ključne izdvaja panhelenske tendencije i profesionalizaciju pozorišta, ali i novu tipologiju karaktera, redukciju uloge hora, stilsku širinu, te redukciju specifično atinskog političkog diskursa. Oslonjen na ove zaključke, Romčević konstatuje da srednja komedija predstavlja slojevit i bogat stadijum u razvoju

atičke komedije, zbog čega iziskuje temeljnu naučnu posvećenost u proučavanju mnoštva fragmenata koji su proteklih decenija postali dostupni javnosti.

Tekst dr Ivana Medenice naslovljen je „Postdramatic, global dilemmas and local reception twenty-three years later“ i zasnovan je na njegovom višegodišnjem istraživanju recepcije uticajne knjige *Postdramsko pozorište* Hansa Tisa Lemana. Nakon uvoda u kome temeljno objašnjava kontekst nastanka rada, autor razmatra ključne globalne teme, dileme i polemike vezane za pojam i fenomen postdramskog pozorišta, referišući se na stavove mnogih renomiranih teoretičara. Međutim, kao posebno značajan segment svoje studije on izdvaja analizu lokalnog tretmana brehtovskog i lemanovskog koncepta političnosti u pozorištu – onog koji je u velikoj meri motivisan predstavama i teorijskim stavovima reditelja Olivera Frljića. Medenica čitaoca suvereno vodi kroz primere pojavljivanja i recepcije postdramskog principa: kako u konkretnim teatarskim praksama, tako i u teorijskom diskursu našeg podneblja. Time on ubedljivo dokazuje svoju početnu hipotezu o dubokom tragu koji je postdramsko pozorište kao paradigma ostavilo na studije pozorišta i izvođenja u Srbiji.

Na liniji razmatranja pozorišnih praksi vezanih za lokalnu kulturnu scenu situiran je i rad dr Ksenije Radulović „'Let's start with theatre': Bitez Festival“. Svoju studiju ona otpočinje pogledom na zastupljenost Beogradskog internacionalnog teatarskog festivala (BITEF) u silabusu predmeta Istorija svetskog pozorišta i drame na Fakultetu dramskih umetnosti. Potom skreće pažnju na korelaciju osnivanja, kao i koncepcije ove suštinski avangardne manifestacije s jugoslovenskom spoljnom politikom šezdesetih godina dvadesetog veka. Naime, autorka ističe da je jedna od specifičnosti Bitefa kontinuirana težnja ka reprezentaciji nezapadnih performativnih praksi, a pomenuta osobenost Festivala prvobitno je motivisana osnivačkom funkcijom koju je SFRJ imala u Pokretu nesvrstanih. Pored suprotstavljenosti evropocentričnoj selekciji predstava, realizacija Bitefa od svojih početaka podrazumeva i problematizovanje aktuelnih društvenih pitanja, često čak i onih o kojima se nije moglo otvoreno govoriti u javnom diskursu, objašnjava Radulovićeva. Njen tekst, dakle, rasvetljava značaj Bitefa ne samo kao respektabilne međunarodne pozorišne manifestacije već i kao diplomatskog instrumenta, a u najširem smislu i reprezentativnog okvira za razumevanje društveno-političkih okolnosti u kojima je realizovan.

Studijama pozorišta i izvođenja okrenut je i peti tekst Zbornika *Atlas Itake*. Naslovljen je „Nevolje s ministarkom i njenim rodom: *cross-gender* efekat u

predstavi *Gospođa ministarka* (Pozorište 'Boško Buha', 2013)“. U početnom segmentu ovog rada dr Ognjen Obradović najpre teorijski određuje pojam *cross gender* i obrazlaže njegove prednosti u odnosu na druge srodne pojmove. Oslanjajući se na premise uglednih teoretičarki i teoretičara roda i studija izvođenja, on konstatuje da u slučajevima *cross-gender* podele, a pod uticajem tenzije između semiotičkog i fizičkog tela, dolazi do destabilizovanja čvrstih kategorija roda. Samim tim, objašnjava autor, tehnika o kojoj je reč u savremenom kontekstu može poslužiti kao brehtijansko sredstvo oneobičavanja: ne samo roda glumca već i okoštalih patrijarhalnih društvenih normi. U drugom delu studije Obradović analizira naslovom najavljenju predstavu, oslanjajući se na prethodno uspostavljen teorijski okvir, te zaključuje da su u njoj kroz *cross-gender* efekat generisana nova značenja – ona koja nisu nužno u saglasju s prvobitnim autorskim intencijama.

Segment *Atlasa Itake* posvećen studijama filma i ekranskih medija otvara tekst dr Nevene Daković „In search of memory: Jasenovac in cinema (1946–2023)“. Filmove o Jasenovcu ona sagledava iz perspektive studija sećanja, a ovaj istraživački ugao jasno artikuliše na samom početku rada. Osim toga, Dakovićeva pruža jasan uvid u najznačajnija kinematografska ostvarenja koja tematizuju Jasenovac kao mesto stradanja i sećanja: kako u socijalističkoj Jugoslaviji tako i u današnjoj Srbiji. Ističući da filmovi o kojima je reč reprezentuju različite vrste sećanja, ona objašnjava dijalektiku etnicizacije i deetnicizacije sećanja. Pozicija Jasenovca u filmskom i nacionalnom sećanju kroz istoriju bila je vrlo promenljiva i uslovljena/prilagođena društveno-političkim prilikama, tvrdi autorka i posebno potpoglavlje posvećuje fenomenu filma *Dara iz Jasenovca*. Zaključuje, naposletku, da filmovi o Holokaustu i Jasenovcu imaju kapacitet da oslikaju univerzalnost okrutnosti svih ratova; da provociraju autorefleksiju i kritičko preispitivanje pozicije sopstvene nacije kao izvršioaca, posmatrača ili svedoka; te da pomognu da se i položaj Drugog shvati kao potencijalno žrtveni i mučenički.

Polaznu tačku teksta dr Aleksandra S. Jankovića, s temom „Pasivizacija muškog narativa (ženski rukopis u savremenoj srpskoj melodrami 2013–2023)“, predstavlja skiciranje preokreta u razvoju srpskog filma tokom poslednjih desetak godina. On iz ugla studija filma i popularne kulture sagledava genezu čitavog niza ostvarenja usmerenih ka ličnim preispitivanjima i obeleženih pre svega ženskim rukopisom. Reč je o melodramama u kojima autor dijagnostičira tendenciju problematizovanja otuđenja pojedinca pod *urban ennui* uticajem, što se bitno razlikuje od filmova snimanih u prethodnim decenijama. Odsustvo nostalgичnog diskursa, marginalizacija nacionalnog pitanja,

nepostojanje veze s važnim istorijskim događajima ili epohom, te dominacija fizičkih i duhovnih prostranstava upadljiva su karakteristika ostvarenja o kojima Janković piše. Autor svoja zapažanja prezentuje kroz uporednu analizu odabranih srpskih filmova, ali i njihovu komparaciju s velikim delima svetske kinematografije. Ovaj period domaćeg filma, zaključuje Janković, dekonstruiše tradiciju i kroz žensko pismo i/ili ženske narative stvara emocionalni vakuum i ideološki amblem novog doba.

Ostvarenja u kojima se redefinišu rodne norme, ali ovog puta u kontekstu TV serija, problematizuje i naredni tekst Zbornika naslovljen „TV series, female detectives and cultural proximity Serbia and Turkey“. Njegove autorke su dr Aleksandra Milovanović, kao i doktorantkinje i istraživačice-saradnice Maša Seničić i Iva Leković. Izučavanju sve aktuelnijeg fenomena TV serija one pristupaju iz feminističke perspektive i fokus usmeravaju ka televizijskim produkcijama Srbije i Turske, koje, u najširem smislu, tematizuju borbu detektivki protiv kriminala i njihovo suprotstavljanje sistemskim nejednakostima u balkanskim zemljama. Odabrana ostvarenja autorke analiziraju uporedo, na tri nivoa. Najpre lokalizuju i sagledavaju kriminalistički žanr u kontekstu srpskih i turskih TV serija; zatim razmatraju progresivne promene žanra u smislu rodne reprezentacije; da bi, naposletku, osvetlile kulturalnu bliskost dva pomenuta sociogeografska televizijska konteksta, posebno u odnosu na globalne konvencije kriminalističkog žanra, koje podrazumevaju i trendove rodnog predstavljanja.

Prvi tekst *Atlasa Itake*, posvećen studijama kulture, jeste „Mašta na vlasti“ dr Irene Ristić. Ona promišlja ulogu mašte u sferi društvene proizvodnje i polazi od teze da je i imaginativni rad vid produkcije: ne samo materijalne već i društvene. Na ove premise nadovezuje konstataciju da je u društvima zasnovanim na strukturnoj nejednakosti dominantna klasa ta koja privlači polje imaginativnog rada u procesu materijalne proizvodnje, dok, sa druge strane, radnicima preostaje samo realizacija tuđih ideja. Ovakav odnos održava se zahvaljujući mehanizmu imaginativne identifikacije, koji autorka detaljno elaborira. Koncept imaginacije i kreativnosti, ističe ona, asimilovan je neoliberalnim diskursom, pa se tako stvaralačke moći čoveka svode na sredstvo superindustrializacije i adut postojećeg poretka. Ristićeva naposletku ukazuje na moguću alternativu, koja podrazumeva mobilisanje imaginacije u svrhu korenitih promena modusa društvene reprodukcije, što neizostavno predstavlja proces dugog trajanja.

Naš doživljaj prostora u savremenom medijskom okruženju u fokusu je teksta „Prostor–mediji–umetnost–zabava: jedan pogled na savremenost“, čiji su autori dr Divna Vuksanović i dr Vlatko Ilić. Oslanjajući se na Kantovu tezu o prostornom jedinstvu i jedinstvenosti, oni ukazuju na otvoreno pitanje da li tehnika i tehnologija, ne menjajući estetski doživljaj prostora, donose nešto novo u smislu kvaliteta tehnički posredovanog opažaja. Autori ispituju pomeranja granica prostora kroz prizmu filozofije medija, a posebnu pažnju posvećuju fenomenima virtuelne realnosti (VR) i proširene realnosti (AR). Radi se o pojavama koje su, primećuju Vuksanovićeva i Ilić, isprva bile percipirane kao vid tehničke inovacije, ali se njihov dalji razvoj proširivao u smeru kreativnih i zabavnih industrija. Danas su ovi vidovi tehnološki posredovane realnosti u potpunosti komercijalizovani, zbog čega aktivno doprinose održavanju savremenog kapitalizma, konstatuju autori u zaključku rada.

Zbornik radova objavljen povodom jubileja Katedre za teoriju i istoriju FDU zaokružen je tekstem „Dostojevski i Jurij Rakitin“, autorke dr Enise Uspenski. Ona razmatra odnos pomenutog reditelja prema dramskom stvaralaštvu F. M. Dostojevskog. Ističe da je Rakitin u karijeri režirao samo jedno delo slavnog sunarodnika – novelu *Ujkin san*. Osim što utvrđuje činjenice u vezi sa istorijatom same postavke u beogradskom Narodnom pozorištu, Enisa Uspenski skreće posebnu pažnju i na recepciju predstave u medijima. Drugi segment rada okrenut je razmatranju inscenacije romana *Idiot*, koja nikada nije realizovana. Autorka ustanovljava da Rakitinova stvaralačka potraga za Dostojevskim reflektuje ne samo njegov kreativni impuls već i celokupan društveni status umetnika ruske emigracije.

Na svečanoj sednici Katedre za teoriju i istoriju Fakulteta dramskih umetnosti, održane oktobra 2023. godine, a povodom šezdesetogodišnjeg jubileja, prof. dr Nebojša Romčević znalački je govorio o funkciji teorijskih i istorijskih predmeta u umetničkom obrazovanju danas. Podsetio je, između ostalog, da smisao počiva u negovanju slobodnog mišljenja, i upravo to je suština koja se ogleda u sadržaju tekstova *Atlasa Itake*. Ovo je, iznad svega, jedan dinamičan i tematski razgranat zbornik kroz čije se napise prelamaju mnogi naučno-istraživački ideali kojima streme članovi Katedre za teoriju i istoriju.